

Hokecaş

Bundan tam yirmi yıl önce babamla beraber bir toprak satın aldık. Ancak orayı, üzerine ev yapıp başımızı sokmak veya çift çubuk sahibi olmak için almadık. Yıllar yıllar sonra ailemizin sahip olduğu ilk toprak parçası, tek tapulu malımızdı. Gerçi, babamın anası ihtiyar Saro nenemin anlattıklarına bakacak olursanız, doğup büyüdüğü Diyarbakır'ın Piran kazasının Heredan köyünde bir zamanlar ev bark, bağ bahçe, bostan, tarla sahibiymişler ama bu, babam henüz dört yaşındayken köylerini terk edip yollara düşmek zorunda kalmadan önceymiş. Babamla çok eskilerde kalan yılların ardından satın aldığımız bu toprak parçası ise Şişli Ermeni mezarlığında ve ölmüş olan anamı gömmek içindi.

Anam, kendisi gibi Heredanlı olan babamla, daha henüz on üçüneyken Diyarbakır'da evlenmiş, kısa zamanda ardı ardına dokuz çocuk sahibi olmuş, bunlardan ikisini daha kundaktayken mezara vermişti. Anam, Tanrı istediği için, Tanrı buyruğu olduğu için hamile kalıyor, yine O yüce varlık öyle istediği için çocuklarını toprağa gömüyordu. Evlatlarını önce doğurup ardından da gömmekten kelli, saçlarını kısa zamanda aklar bürümüştü.

Bayramlarda, bayram arifelerinde ve özellikle bayramın ardından her *Merelots'* ta, yani tüm Ermenilerin mezarlığa gidip ölülerini ziyaret ettiği günlerde, anam da, bir tutam günlüğü mendilinin bir köşesinde düğümledikten sonra anası Senem'le yola koyuluyordu. Mezarlıktan topladığı kurumuş otlarla küçük bir ateş yakıyor, düğümünü çözdüğü mendilindeki günlüğü ateşe atıyordu. Dalga dalga gökyüzüne yayılan günlük kokusu ve dumanına bildiği tüm duaları katarak, ölülerin ruhu için Tanrı'dan rahmet, geride kalanların günahları için ise af diliyordu.

Mezarlığı her ziyaretinde bir gün sıranın kendisine de geleceğini, kendisinin de burada bir toprak yığına dönüşeceğini, babası Halo'nun ve çocuklarının mezarının hemen yanı başına gömüleceğini, öte tarafta onlara kavuşacağını düşünürken, nedenini kendisinin de bir türlü çözemediği tuhaf bir haz duyuyor, değişik bir hisse kapılıyordu. Sıranın er ya da geç kendisine geleceğinden, Yüce Tanrı'nın emirlerinin eninde sonunda yerini bulacağından emindi.

Anam ölümden ve ahretten emindi emin olmasına ama Azrail'i bir geceyarısı, Diyarbakır'dan, doğduğu köy Heredan'dan çok uzaklarda, İstanbul Feriköy'de, bir apartmanın bodrum katında bulacağını kesinlikle bilmiyordu. Onun çok daha iyi bildiği şeyler vardı: Misal buğday ayıklamak, hamur yoğurmak, çamaşır kazanından çıkardığı çamaşırları bir taşın üzerinde tahta tokaçla tokaçlamak, sabun bulamadığı zamanlarda çamaşırları biriktirdiği mangal külleriyle kaynatıp beyazlatmak, domates ve koruk suyundan salça yapmak, ayran çorbası ve bulamaç pişirmek, leblebi ve kavun karpuz çekirdeği kavurmak, yün eğirmek, çorap örmek, çorap örerken dört şişi birden aynı anda ustaca kullanmak, bütün bu işlerden fırsat buldukça da çocuk doğurmak gibi.

Her şeyi bu kadar iyi bildiği halde, öldüğünde, Şişli'deki Ermeni mezarlığında onun için bir toprak parçası alacağımızı, bir sonbahar gününün sel ve sağanağı altında, babasından ve çocuklarından çok uzaklarda gömüleceğini, öte tarafa memleketlisi Diyarbakırlı papaz Der Arsen'in yerine başka bir papazın duaları eşliğinde yolculanacağını, baş tarafına dikilen mermer taşın üstüne Ermenice harflerle doğduğu Heredan'ın ve kendi adının yazılacağını bilmedi, bilemedi.

Anam okul yüzü görmedi. Okuma yazma öğrenmedi. Zaten bilseydi, buraya yazdıklarımın kesinlikle gerçek olmayacağını düşünecek, belki de şöyle söyleyecekti: "Böyle bir şey olmaz! Bu olsa olsa bir rüya olabilir! Mezarımın baş ucunda dikili bir haç, onun da üzerinde Ermenice harflerle adım, soyadım, doğduğum yer yazılacak öyle mi?"

Hayır, olmazdı, olamazdı!

Diyarbakır Ermeni mezarlığı, şehri çepeçevre çeviren eski tarihi surların dışında, Urfakapı ile istasyonunun arasındaydı. Mezarlığın etrafını saran duvarın çevrelediği alan içinde dikili tek bir ağaç yoktu. Mezarlık, karanlık kış gecelerinde çakalların sığınabilecekleri kuytu bir köşeydi. Sıcak yaz aylarında ise donsuz çocukların, sokakta buldukları koyun, keçi ve ineklerin çene kemiklerini tabanca niyetine kullanarak oyun oynadıkları, birbirlerine ateş ederek acımasızca öldürdükleri yerdi. Kurumuş, kavrulmuş otlar, çakırdikenleri arasında kaybolmuş toprak yığınlarını gövdelerine siper ederek savaştan, hayvan kemikleriyle kurşun yağdıran çocukların kalesiydi. Burada ölümler sonsuz uykularını uyurken, çocuklar da oyunun kuralları gereği ölüp ölüp diriliyorlardı.

Mezarlığımız, çakallardan, köpeklerden ve donsuz çocuklardan artakalan zamanlarda, yeni gömülmüş bir ölü'nün ağzındaki iki altın dişin peşindeki ölü soyucuların ıssız gecelerde nöbet tuttuğu bir ganimet alanı, bir define sahasıydı.

Aynı zamanda, sokakları, Diyarbekir'in o meşhur küçelerini çalı süpürgeleriyle süpüren *eşefçi* Kürt kadınların biriktirdikleri zibillerle evlerden topladıkları çöpleri eşek sırtında getirerek döktükleri çöplüğün istilasına giderek daha fazla yenik düşen yerd. Çöplüğün ve mezarlığın sınırı yavaş yavaş birbirine karıştığından, birbirlerini kovalayan çocuklardan paçası sıkışan, arkadaşlarının kurşunlarının hedefi olmamak için hemen çöp yığınlarının arasına gizlenerek kaybolabiliyordu.

Tek partili Milli Şef döneminin ardından 'Demirkırat'ın kişneyerek gelmesi, çoluk çocuk herkesin ağzında özgürlük ifadesi olarak şöyle özetleniyordu:

“Memlekette Demirkırat var, herkes istediğini yapar!”

Bizlerin, yani Diyarbekir'in fillalarının yaşadığı Gâvur Mahallesi'ndeki seçim sandıklarının tümünden oyların 'Demirkırat'a çıkması da tesadüf değildi. Seçim öncesinde verilen sözler tutulmuş, oylar verilmiş ve karşılığında Tanrı'nın evi, Birinci Harb-ı Umumi yıllarında askeriye binası, sonraları ise Sümerbank deposu olarak kullanılan asırlık kilisemiz Surp Giragos yok olmaktan kurtarılmıştı! Ancak bu ev, mevcut haliyle hiç de Tanrı'nın anına ve şanına uygun değildi. Senelerce bakımsız kaldığı için viraneye dönmüştü ve onarılması gerekiyordu.

Yapılması gereken işler Tanrı adına olduğundan, Tanrı'nın da yardımıyla herkes kolunu sıvamış, işe girişmişti. Gündüz ekmek parası derdiyle işlerinde çalışanlar geceleri kilisenin yolunu tutuyorlardı. Duvarcı ustaları duvarları, marangozlar ahşapları onarıırken, demirciler demir aksamı elden geçiriyordu. Herkes kendince biraz amelelik, biraz ustalık, biraz çıraklık ediyordu. Halısını, kilimini, hasırını kapalı kilisenin geniş taş tabanına yayıyordu. Kutsal aziz resimlerini evlerindeki duvarlarından indiren ihtiyarlar, çeyiz sandıklarında sakladıkları eski İncillerini çıkaran analar, hazine gibi üzerine titredikleri bu kutsalların hepsini kiliseye taşıyorlardı. Çalışmaları yakından izleyen, sıranın kendilerine gelmesini sabırsızlıkla bekleyen kuyumcu ustaları, tüm hünerlerini, tüm ustalıklarını göstererek kiliseyi gümüş haçlarla ve şamdanlarla donatıyorlardı. Her şeyi Tanrı adına denetleyen ve dualarıyla onlara yardımcı olan Der Arsen'e, özellikle pazar ayinlerinin bitişinde kullanması ve tüm cemaati kutsaması için som altından bir haç yapıyorlardı. Birinci Cihan Harbi zamanında, “Minareden yüksek çan kulesi olamaz!” denilerek yıktırılan eski çan kulesinin yerine bu kez önceki gibi görkemli olmayan basit bir çan kulesi inşa etmekle yetiniyor, bunca zaman sonra da olsa onlara bu imkânı yaratan yüce Tanrı'ya şükranlarını sunuyorlardı.

Kilisenin ardından sıra, çoktan çöplüğe dönmeye yüz tutmuş mezarlığa geldi. Yine elbirliğiyle aralarında topladıkları paralarla, duvarcı ustalarının çabalarıyla,

şehri çevreleyen tarihi surlarla sanki yarışircasına, mezarlığın etrafını yüksek ve geniş taş duvarlarla ördüler. Giriş kapısının hemen yanı başına yaptıkları bir kulübeye de Ermeni'den dönme bir Kürt ailesini bekçi olarak yerleştirdiler. Böylece mezarlık zapturapt altına alınmış, ölülerin hak ettikleri saygı geç de olsa gösterilmişti. Artık mezarlar kendi hallerine bırakılmıyor, üzerleri mozaikle, hiç olmazsa betonla kaplanarak iyi kötü koruma altına alınıyordu. Ermenice harflerle ad yazmak veya haç dikmek mi? Hayır, 'Demirkırat' bunun için gelmemişti!

Bundan yirmi yıl önce Şişli'deki Ermeni mezarlığından yola çıkarak Tanrı huzurunda hesap vermeye giden anam, mezarının baş ucunda, okuyup yazmayı hiçbir zaman öğrenemediği anadili Ermeniceyle adının, hem de mermerden bir haç üzerinde yazıldığını görseydi şaşırmas mıydı? Bunun kesinlikle rüya olmadığını, gerçek olduğunu söyleyenlere inanır mıydı? Şaşırır mıydı, inanır mıydı bilinmez, ama Şişli'deki mezarlıkta ağaçlara tüneyip şakıyan kuş seslerinden çok memnun olmalı ki, bir daha evimize hiç dönmedi. Her yıl şubat ayında kutlanan babamın 'İsim günü' törenlerine de hiç katılmadı. Her defasında ta bir hafta öncesinden giriştiği kutlama hazırlıklarını tümünden unuttu. Misafirlere sunmak için kendi elleriyle kavurduğu leblebileri tunç havanda veya taş dibeklerde döverek un haline getirdiği, içine çeşitli baharatları katarak tatlandığı ve adına Ermenice *pokhint* dediği o nefis ikramdan kimselere kaşık kaşık sunmadı. Babamın karşısına geçip şöyle de demedi:

"İsim bayramın, isim günün kutlu olsun Baron Sarkis! Adaşın aziz Sarkis gibi sen de aziz ol. İsmiyle ve şerefine yaşa. Tanrı seni başımızdan hiç eksik etmesin..."

Sonradan göç ederek yerleştiği Feriköy'deki bodrum katının minik mutfakında hazırladığı *pokhint*, Diyarbakır'daki evde taş avluya açılan geniş mutfakta hazırladığı *pokhint*'in nefis tadına hiçbir zaman ulaşamadı. Bir zamanlar Gâvur Mahallesi'nde, Gâvur Meydanı'nda konu komşuya dağıttığı *pokhint* bu yaban ellerde kime sunacaktı?

Anam bizi görmeye gelmeyince, Heredanlı Hanım Baco evine dönmeyince, biz onu görmeye gidiyorduk. Bayram ertesilerini, *Merelots*'u beklemeden, onu özlediğimiz, konuşmak istediğimiz zamanlarda yanına varıyorduk. Babam, bunca yıllık karısını görebilmek, onunla sohbet etmek için *Merelots*'u mu bekleyecekti, senede topu topu iki defa gelen büyük bayramları mı kovalayacaktı? Bu, onun kitabında yazmazdı. Biz anamızı özlerken, kimi, niçin bekleyecektik? Nitekim beklemiyorduk. İsteyen, istediği zaman gidip karısı ya da anası ile konuşuyor, gece gördüğü rüyayı sabah mezarlığa koşarak ona anlatıyor, yorumunu ondan bekliyordu.

O gün de, anamla konuşmak, onunla dertleşmek için, sabahın kör karanlığında Şişli'nin yolunu tuttuğumda, mezarlığın kapısında babamla karşılaştım. Elinde bir tutam yabangülü taşıyordu, belli ki o da anamla sohbete gidiyordu.

Berberce içeri girdik.

Şişli'deki Ermeni mezarlığı, Anadolu'dan göçüp gelen Ermeniler için, cennetin ta kendisidir. Onlara göre, burada, bu mezarlıkta gömülen herkes, cenneti başka yerlerde aramadan, otursun kalksın ve Tanrı'sına şükretsin! Etmeyenleri ise Tanrı gözünü başka topraklarda doyursun! Zaten, başındaki dikili haçına rağmen cenneti başka yerde arayanların gideceği yer, cennet değil de cehennemnin bir köşesi değil midir?

Anam, bu cennet mekânda, Tanrı'sına şükranlarını sunarak senelerden beri sessiz sedasız uyumaktadır. Baş ucundaki mermer haç tüm ailemizin tesellisidir ama haçın babam için ayrı bir önemi daha vardır. Babam için bu haç sıradan bir mermer parçası değildir, gurur kaynağıdır. Çünkü o taşın üstüne babamın, anamın, onların ana ve babalarının ve dahası nene ve dedelerinin doğup büyüdüğü yerin adı kazınmıştır: Heredan...

Mezarın başında anamla sessizce konuşmaya başladım. O da her zamanki gibi, bana usul usul ve sessizce karşılık verdi. Bu sessiz sedasız konuşmalarımızda çok iyi anlaşıyorduk. Ben onun anlattıklarını can kulağıyla dinledikten sonra, bu sefer o benim sözlerimi hiç kesmeden dinliyordu. Anamın kimsenin gözünde görmek istemediği gözyaşlarından çok uzaklarda, kendi aramızda ana oğul sohbet ederken, babam da kendi işindeydi. Evvela bir köşeden bulduğu kurumuş dal parçasını kırdı, onunla toprağı kazıdı, açtığı çukura yabangüllerini yerleştirdi. Eliyle, parmaklarıyla bir taraftan toprağı sıkıştırırken, bir taraftan da kendi kendine “Böylesi daha iyi oldu... Bak bu daha iyi oldu!” deyip duruyordu. Gülleri mezara güzelce yerleştirdikten sonra çömeldiği yerden kalktı, bu kez daha yüksek sesle, üzerinde Ermenice anamın adı yazılı haça dönerek sordu:

“Ne dersin, böyle güzel oldu değil mi Hıno?”

Anam Hıno sessizdi. Babamın sorusunu hafif bir rüzgâr yanıtladı ve oracığındaki ağaçların yaprakları arasından seslendi:

“He, he, he... Güzel oldu!”

Babam yaprak hışırtıları arasından kulaklarına ulaşan cevaptan memnun, alt dudacağını oynatmaya başladı. Dua ediyordu.

Aslında babam, mezar başlarında ölülerin huzuru için dua okuyan papazlar gibi dua etmesini bilmezdi. Ancak, bir papazmış gibi uzun uzadıya dua edebil-

mek için, her zaman söylediği ve bildiği tek duayı birkaç kez tekrarlıyor, görevini bu şekilde yerine getiriyordu. Onun duası, her Ermeni'nin bildiği ve "Ey göklerdeki Babamız..." diye başlayan, tüm dualarda olduğu gibi "Amin" sözüyle biten duaydı.

Babamın kaç kez tekrarladığını bilmediğim duası devam ederken, ben anamın baş ucunda dikilip mermer haçı seyrediyordum. Haçın üzerinde gezinen bir kertenkele, bizleri merakla izledikten sonra, anamın asıl adı olan Aznif'in A'sı üzerinde durdu. Babam, kertenkelenin veya Diyarbakır Ermenicesiyle konuşan anamın deyişiyle *mığlesin* haçın üzerinde dolanıp durmasına kızmış olacak ki deminden beri oynayan alt dudağını daha süratli oynatmaya başladı. Kertenkele babamın alt dudağını giderek hızlandırdığını, bunun kendisi için pek iyi olmayacağını sezindi, yoluna devam etti ve bu kez de F'nin üzerinde durdu, kuyruğunu sağa sola oynattı, gözleriyle bizleri süzdükten sonra gitti ve Heredan'ın N'si üzerinde gezisini noktaladı.

"Hadi gidelim!"

Babam duasını bitirmiş, yüzünde haç çıkarmış, sonra da bana dönerek "Hadi gidelim!" demişti. Babamın "Gidelim"i anamla aramıza bir perde gerdi. Yarım yüzyıllık bir tiyatro sahnesinin kapanan perdesiydi bu. Babam önden, ben arkasından yürüdük.

Tepemizdeki güneş mezarlığı boydan boya parsellemişti. Birkaç serçe, mezarlığın gizemini, sessizliğini, ötüşleriyle bozmaya çalışıyordu. Babamın kasketinin etrafında dolanıp duran bir bal arısı meşin kasketten bal alamayacağını anladı ve bizleri terk ederek gözden kayboldu. İki kelebek ağaçlar arasında birbirlerini kovalayarak oyunlarını sürdürdüler.

Babam yürürken, "Bu Mano Dayı'nın mezarıdır" dedi ve gösterdiği mezarın başında dikildi.

Mano Dayı'nın mezarı beni aldı, bizim diyarlara götürdü. O, şimdi evimizin, odamızın eşliğinde bağdaş kurmuş, anamın bir uskura içinde ona sunduğu pekmeze ekmeğini banıyordu. Babamın arkadaşıydı. Daha sonraları kız kardeşim Ardo, Mano Dayı'nın oğluyla evlenmiş ve böylece babamla asker arkadaşlıkları akrabalıkla pekişmişti. Ben ekmeğin içini pekmeze banıp yiyen çok insan gördüm ama onun yiyişi bir başkaydı. Kalın, etli parmaklarıyla ekmeğin içini baş, şehadet ve orta parmaklarının yardımıyla uskuranın içindeki pekmeze banıyor, önce ekmeğin pekmezi iyice içmesini bekliyor, sonra da ağzına götürüyordu. Aslında pekmezin yarısını uzun kaytan bıyıkları içiyor, artanı da gömleğine kalıyordu.

Mano Dayı, Sasun dağlarının Herent köyünden gelip yerleşmişti Diyarbakır'a. Yazları inşaatlarda çalışıyordu. Uzun boyu, güçlü pazusuyla onun için iş bulmak hiç de zor değildi. Aksine, hep o aranılıyordu. Harç ve siva karyor, kerpiç evleri çamurla sıvıyordu. Kışın damlarda biriken karları geniş tahta küreklerle küremek, loğ vakti gelmiş damları loğlamak, merdivene ihtiyaç bırakmayan uzun boyu sayesinde evlere soba kurmak dışında, odun kırmasıyla da ünlüydü. Sonbaharda, henüz karakış bastırmadan, herkes sac sobalarında yakmak için evinin odununu, habeşlerde ateş yakıp çorba kaynatmak, yemek pişirmek için de kömürünü temin ederdi. Kış bastırmadan tedarikini görmeyenler, parasını pulunu denkleştirip ihtiyaçlarını temin edemeyenlerin vay haline.

Odun, özellikle Zazaların yoğun olduğu, onların yaşadığı dağ köylerinden gelirdi. Zazalar koruluklardan kestikleri odunu eşek, katır veya at sırtında şehre getirir, sokak aralarında gezinir, müşteri bulduklarında, pazarlıkta anlaşmalarında yüklerinin ipini çözer, odunları boşaltır, paralarını alır giderlerdi. Sokak kapısı önünde boşaltılan, boyları bir-iki metre uzunluğundaki bu odunlar, evdeki çoluk, çocuk, ana nene, dedelerin yardımıyla içeriye taşınır, avlunun ortasına yığılır, istif edilirdi. Bu odunlar daha sonra sokaklarda "Oduncuuu, odun kıriyaaam!" diye bağırarak gezen seyyar odun kırıcılarının baltalarına teslim edilirdi.

Bizim evde, yani Mano Dayı'nın mezarının önünde yine alt dudakları titreyen babam Sarkis Margos'un, diğer adıyla Dişçi Ali'nin evinde bu işler çok daha kolay halloluyordu. Babam, dişlerini çekip yerine takma diş yaptığı, ön dişlerine altın kaplayıp süslediği Zaza müşterilerine, anadili Ermeniceden çok daha iyi bildiği Zazacasıyla kışlık odunumuzu sipariş ederdi. Onlar da, Allah'ın ormanından para pul ödemedi kesilip getirilecek birkaç eşek yükü odunun lafının edilmeyeceğini, sipariş ettiği odunu ona seve seve hediye edeceklerini söyler, bunu kabul etmeyen babamın tüm ısrarlarına karşın dediklerini de yerine getirirlerdi. Sallar üzerine yükledikleri odunları Dicle üzerinde taşıyarak Diyarbakır'a, özellikle Yenikapı surlarına kadar getirir, oradan eşek sırtlarında Fiskaya yokuşunu tırmanır, hatırı sayılır kimi eşraf, köy ağası, mebus evlerine kışlık yakacaklarını dağıtırken bize de uğurlardı.

Odunlar hevşin, yani avlunun ortasına yığıldıktan sonra, anamın kulaklarını dikerek, sokakta "Oduncuuu!" diye bağırın Kürt babayığitleri kovalamasına hiç gerek yoktu. Bizim evde odun kırmak Mano Dayı'nın göreviydi. Daha doğrusu bunu kendine görev edinmiş, akrabası ve daha öncesinde de asker arkadaşı olan babama karşı olan saygısının bir ifadesi olarak seve seve yüklenmişti. Zaten ana-

mın önüne koyduğu bir tas pekmeze ekmeğin bu işle hiçbir ilgisi yoktu. O, odun aldığımızı, odunların avluda yığıldığını duyar duymaz şalvarını ayağına geçirir, uçkurunu sıkıca bağlar, odun kesmeye, odun kırmaya yarayan orak şeklindeki *deresini* kaptığı gibi evimizin yolunu tutardı.

Güçlü kuvvetli Mano Dayı avlunun ortasında dağ gibi yığılı odunlarla giriştiği savaşı eninde sonunda kazanırdı. Sac sobaya girebilecek kadar küçük parçalar halinde doğranmış odunları kilerin bir köşesine istif eder, kuyudan çektiği bir kova suyla elini yüzünü yıkar, terinden kurtulduktan sonra sokak kapısının serin eşliğinde bağdaş kurarak oturur, anamın ona sunduğu pekmeze ekmeğiyle dalardı. Bir yandan ekmeğini yerken, diğer yandan da, kırdığı odun hakkındaki düşüncelerini onu sessizce izleyen anama aktarırdı.

“Ev ezinge Pırıjman e, pır baş e.”

Mano Dayı'nın Kürtçe, “Bu Pırıjman odunudur, çok güzel odundur” sözlerini anam başıyla tasdik ederken, onun bu konudaki engin bilgisine ve kültürüne olan saygısını da ifade etmiş olurdu. Aslında ben bu ‘Pırıjman odunu’ lafını her sonbaharda evimize odun alındığında duyardım. Odunun Pırıjman olması, onun kaliteli, iyi odun olmasının işaretiydi. Ama Pırıjman derken bir yöre mi, yoksa çam, gürgen veya meşe türünden bir ağaç mı kast ediliyordu, doğrusu bilmiyordum. Şimdi, hazır sırası gelmişken, Mano Dayı'nın mezarı başında bunu babama sorup öğrenmeliydim. İyi de, durmadan alt dudaklarını oynatıp asker arkadaşının ruhu için dua eden babamın duasını bölmek hem ayıp, hem günah, hem de çocukluğumun Mano Dayı'sına karşı saygısızlık olmaz mıydı?

Mano Dayı'nın tepesinde dikili mermer haçın üzerinde bir fotoğrafı vardı. Hem de kravatla çekilmiş bir fotoğraf! Yaşlılığının, yaşamının son günlerinde, bu Sasunlu köylünün boynuna kim, niçin bu boyun bağı bir yular gibi geçirmişti? Mano Dayı'nın palabıyığı fotoğrafta ne kadar doğal görünüyorsa, kravatı da o denli yapmacıktı. Zaten kendisi de fotoğrafın içinden bize bakarken belki de bu haline gülüyordu. Onun gülen gözlerinde, zamanı donduran bakışında gizli bir hüznün var mıydı, bilemiyorum. Ancak bilemediğim, sonradan babamın anlattıklarından öğrendiğim bir başka şey daha vardı: Burası, Mano Dayı'nın mezarı ve civarındaki mezarların bulunduğu alan, Sasunlu zengin bir Ermeni'nin yıllar önce satın aldığı ve hemşerilerine, Sasun doğumlu olanlara armağanıydı. İstanbul'daki tüm Sasunlular ve onların soyundan gelenler, eğer isterlerse, öldüklerinde bu toprağa gömüleceklerdi. Babam, bu konudaki bilgisizliğimi öğrenince şaşırmış, kendince çok önemli olan bu konuyu geç de olsa ondan duyduğuma sevinmişti. Şimdi de bu

sevincini, orada yatan tüm Sasunluların ruhu için okuduğu duayla paylaşıyordu. Babamın titreyen alt dudaklarından dökülen dua arada bir esen hafif rüzgâra karışıyor, bir zamanlar, çok eskilerde Sasun dağlarında yaşadığı söylenen, güçlü, kahraman, Ermeni atalarından Sasunlu Tavit'in ruhuna erişip onu dahi kutsuyordu.

Yürüdük. Bu kez ben bir mezarı işaret ederek babama seslendim:

“Bu da Hagop Mıntzuri'nin mezarıdır.”

Babam Mıntzuri'yi tanımiyordu. Adını da duymamıştı ama ellerini yana açarak alt dudaklarını oynatmaya başlamıştı bile.

Mıntzuri'nin mezarında dikili bir haç yoktu. Onun yerine sayfaları açık, okunmaya hazır bir kitap vardı. Ben şimdi bu mermer kitabın donuk sayfalarını karıştırıyor, onun, bu ak saçlı, kısacık boylu bilge adamın satır aralarına gizlediği yaşamını okuyordum.

Armıdan'da doğdum ben. Erzincan'a bağlı yetmiş haneli bir köydü. Doğum tarihim 1886'nın 16 Ekimidir, bir perşembe günü. İki Armıdan vardır. Büyüğü on dakika ötede, üç yüz haneliydi. Ben küçüğündemim. Fırat'ın sol kıyısında, Dersim dağlarının, başka deyişle Munzur dağlarının karşısındaydı. Eğin bize en yakın şehirdi. Rengârenk zenginliğiyle folklorumuzun kaynağı Eğin'di. Bizim oralar vadilerden, dağlardan ibaretti, düzlük yoktu. Köyleriyle, giysileriyle, ahaliysiyle, haletiruhiyesiyle, panoramasının en ince ayrıntısıyla içimde yaşar oralar.

İlköğretimim köyümün okulundandır. Köyden buraya geldiğimde, şimdiki beşinci sınıfı bitirenlerden çok Fransızca biliyordum. O okul sonraları daha iyi ürünler verdi. Şunu da söyleyeyim ki eğitim ve kitaplar da parasızdı, kilisenin tarlalarının ürünleriyle karşılanırdı. Burada Galata ilkokulunun son sınıfını geçince Robert Kolej'e devam ettim, ta *sophomore* sınıfına dek. Örnek bir öğrenci olmadım, hani öyle denir ya. Okullarım benimle övünmedi, benim de iyi bir anım yoktur onlardan.

Okul biçimlendirmede beni. Kendi kendime biçim verdim. Okuldan çok şey yok içimde, ya da hemen hemen yok gibi. Zaten montajımızı kendimiz yapmazsak, okulun biçimlendirdiği çöküverir. Montajımı kendim yaptım. Okuma, çok okuma, her şeyi okuma tutkum yaptı. Araçlarım iyiydi. Fransızcam çok iyiydi. İngilizcem de epeyce iyiydi. İlk gençliğim iyi ki Robert Kolej'de geçti. Aradıklarımı kolejin kütüphanesinde, Okuldaki Ermeni Öğrenci Birliği kitaplıklarında bulurdum. Doğu Ermenicesiyle yazan yazarları, yurt dışını ben orada okudum. Taine'e orada rastladım. Rus romancılarını da İngilizce çevirileriyle orada tanıdım.

Ancak kendi ellerimle yaptığım montajım cezalandırdı beni, etiket koymadı üstüme. İçinde yaşadığımız toplum onu istiyor, ölçüsü o. Bende yok o. Öbürünü anlamıyor.

Ben kanımı kaynatan yazarlardan hoşlanırım, söyledikleri bekleediklerim olan yazarlardan. İster şiir, öykü, roman, eleştiri, deneme veya düşün eseri olsun, hangi paralelden olursa olsun. İçinde benim istediğim alkolü taşıyan her eser sarhoş eder beni. İlk yazım bir öyküdür, ya da –o zamanki tabirle– köy yaşamından bir tasvir: Gelin Kaynana. 1906'da *Masis*'te yayımlandı. Birinci Cihan Harbi mütarekesine dek ilk gençlik yazılarım *oeuvre de jeunesse*im oldu. Asıl eserim ondan sonra başladı. Üç şey verdim: köy, yaşadığım günler ve kronikler. Ağırlıklı olarak köyü verdim. Masallarla, köy tasvirleriyle, öykülerle verdim. Masallarla başladım. Köy tasvirlerimde, baba ocağımızdan bir panorama alırım; bir kır, vadiyi, bağları, dağ sırasını, dereyi alır, çok berrak, say ki dün görmüş gibi gözümün önüne getiririm; veya bir yaz yağmurunu, ot biçme ayında diyelim, sonbaharı, yazı, geceyi ve orada o zamanlar mevcut olduğunu, vuku bulduğunu, yapıldığını, konuşulduğunu çok iyi bildiğim bir şeyi –eşek, ağaç, taş, yol, insan– anlatırım, alır onları işlerim. Bütün istediğim, anı doğru vermek, canlandırmaktır. Fotoğraf değildir bunlar. Ben varım içlerinde. Öykülerimde gene köy ve köylü geniş yer tutar. Yalnızca Ermeni köylüsü yoktur bu öykülerde, çok iyi bildiğim Türk, Kürt, Kızılbaş köylü de vardır.

İçime bir hüznün çöktü. Doksan yıllık koca bir yaşam öyküsünün başladığı Munzur, Mintzuri dağlarını kendine isim seçen, Ermeni köy edebiyatının en parlak eserlerinden bazılarını veren ve yapıtlarında kendi ismi Hagop Demirciyan'ı hiç kullanmayan, sadece Mintzuri'yle yetinip ünlenen bu adamın işi neydi bu diyarlarda? Tahsilini tamamlayıp döndüğü köyünde, Armıdan'da öğretmenlik yaparken, rahatsızlanan bademciklerini aldırarak, ameliyat olmak için geldiği İstanbul'da, bir daha köyüne, karısına ve çocuklarına dönmeden neden kalmıştı? Evet, İstanbul'da kalmıştı, çünkü ansızın patlamıştı Harb-ı Umumi ve sonra da...

Babam duasını bitirmiş beni bekliyordu ama başında dua ettiği bu mezarın kime ait olduğunu belli ki merak ediyor, soran gözlerle bana bakıyordu. Suskunluğumu görünce daha fazla dayanamayıp sordu:

“Ne yazıyor burada?”

Babamın parmağıyla işaret ettiği, Ermenice okuyup yazma bilmediği için de okuyamadığı bir cümleydi sayfaya kazınan. Mintzuri'nin bir özdeyişiydi:

“*Kırı çı mernir, kırı anmah e...*”

Bunu Türkçeye çevirip babama söyledim:

“Yazı ölmez, yazı ölümsüzdür...”

Babam deminden beri, başında “Ey göklerdeki babamız...” duasını kaç kez okuduğunu kendisinin bile unuttuğu, baş ucuna haç yerine kitap konan bu mezarın gizemini yine çözememişti. Sordu:

“Kimdir bu Mıntzuri?”

Özetledim. Mıntzuri'nin hikâyesinde babamın en çok takıldığı, onun Erzin-can'ın Armıdan, kendisinin de Diyarbakır'ın Heredan köyünden oluşuydu. Bir-birlerinden bu kadar uzak iki köyün isimlerindeki kafiye ilginçti. Babam, Armıdanlı ve Heredanlı olmaları dışında, aralarında bir de, “İkimiz de seferberlik çocuğuyuz” sözleriyle kader bağı kurdu ve titrek dudaklarıyla bir kez daha tekrarladı:

“Ey göklerdeki babamız...”

Güneş yayıldıkça yayılıyor, postunu her tarafa serip derebeyliğini sürdürüyordu. Mezarlığın sessizliğini, sayıları yavaş yavaş artan ziyaretçilerin konuşmaları bozuyordu. Az ötede, ayaklarındaki lastik çizmeleri, ellerindeki kazma ve kürekleriyle, kazdıkları çukura yarı bellerine kadar gömülmüş iki mezar kazıcısı, yeni bir misafirlerinin sonsuza dek yatıp rahatça uyuyacağı yeri hazırlamak için ter döküyorlardı. Serçe cıvıltılarının, arı vızıltılarının yerini şimdi kazma ve kürek gürültüleri almıştı.

Tanrı'ya uzanan yol, 'öte taraf'ın başlangıcı buradan, bu mezarlardan geçiyordu. Mezar taşları, baş uçlarında dikili heykeller, kimlerin o yolu nasıl izlediğini belli ediyordu. Bu tarafta armatörlük yapan bir zat öte yana mermer kotrasıyla yelken açmıştı. Matematik öğretmeni elindeki pergeliyle, mühendis tuttuğu T cetveliyle, ince hesapların peşinde, doğru ve kestirme yolu bulmaya çalışıyorlardı. Papazlar, rahipler ve patriklerin ellerinde tuttukları haçın etrafa yaydığı nurlu ışıklar gemici fenerlerinden farklıydı. Genç yaşta ölen şu garip şair de, mermerden barış güvercininin kanatlarına mı güveniyordu?

“Ey Senem, eyyy Senem... Bemurat olmayasan! Nasılsın, ne yapıyorsun?”

Babam bu sefer nenemle konuşuyordu. Senem'se onun sözlerini duymuyordu. O, üzerini yabancı otların sardığı bir toprak yığınıydı artık. Dayım Demirci Haço, mermer yerine demir parmaklıklı bir mezar yapmıştı anası Senem'e. Anasını burada demir *cağ*, yani demir parmaklık içinde emniyete alınca, hiç istemeden de olsa, yine de “Gönlü bir nebze rahat, yüreği ferah” göç edip gitmişti oğullarının, kızlarının yanına, Amerika'ya.

Babam, “Senem, eyyy Senem, bemurat, nasılsın?” sorusuna cevap alamayınca, benim belki de bunu yanlış yorumlayabileceğimi, aralarında kırıcı, tatsız bir şeyler geçtiğini sanacağımı düşünüp, gerçeğin hiç de öyle olmadığını izah etmek ihtiyacı duydu. Bir taraftan yabancı otları yolup temizlerken, diğer taraftan konuşuyordu:

“Biliyor musun, rahmetli nenen, anandan, öz kızından bile daha çok severdi beni, nur içinde yatsın...”

Babam, çok sevilen bir damat olmanın gururuyla konuşuyor, bunu benimle paylaşıyordu.

Nenem burada, buralarda demir *cağ* içine hapsedilmişti, oysa daha dün, Diyarbakır’daki evimizin taş avlusunda pestilin içine ceviz içi koyarak elime tutuşturuyordu. Eyyy Senem... Mutfakta habeşin karşısında çömelmiş, biz torunları için *malez*, yani un bulamacı pişiriyordu. Sonra hepimizi etrafına topluyor, biz pekmeze tatlandırılmış maleze çalakaşık dalarken, o da kucağına oturduğu en küçük kardeşimiz gibi dişsiz ağzının damağıyla *malez* yemenin tadını çıkarıyordu.

“Eyyy Senem, burada da suyu buldun bemurat!”

Babamın ‘bol su’ dediği, mezarlığın *cağ*larına neredeyse bitişik küçük bir havuzdu. Havuzun durgun bulanık suyu üzerinde nilüferler vardı ve pembe, gri, beyaz renkli süs balıkları, içinde yaşam savaşı veriyorlardı. Babam nenemin, ‘Eyyy Senem’in mutlu olduğundan emindi. Çünkü o, çok sevdiği suyu burada da yanı başında bulmuştu. Senem’in yalnız mutlu değil, aynı zamanda son derece şanslı olduğunu söylüyordu:

“Bemurat, havuz başında yan yatmış *keyf* çatıyor!”

Fikrinin doğru olduğunu, yanılmadığını ispat etmek, düşüncesinin doğruluğunu bir de Senem’in ağzından duymak için dönüp mezarın tepesindeki demir haça sesleniyordu:

“*Kefit değn e, çe?*”

Paslı demir haçın, babamın Türkçe ve yöre Ermenicesiyle karışık sorduğu, “Keyfin yerinde değil mi?” sorusuna yanıtı soğuk ve sessizdi. Babam cevap alabilmek ümidiyle aynı soruyu bu kez Senem’in konuştuğu bir diğer dille, Kürtçe sordu:

“*Kefete baş e, vernine?*”

Sessizliğin ardından, son bir kez de, kendisi gibi Senem’in de anadili Ermeniceden daha iyi bildiği Zazacayla soruyordu:

“*Haletu, kefeto senino?*”

Babam, “Halin, keyfin nasıldır?” sorusuna sadece ağaçlardaki kargalarla havuzdaki kurbağaların cevap verdiğini görünce Senem’in öldüğünü anımsadı. Yolduğu yabancı otları bir kenara yığdı, bulduğu paslı bir zeytinyağı tenekesine havuzdan su doldurup mezarı suladı, alt dudağını bir daha titretmeye başladı.

Ölülerin aziz ruhlarını 'Ey göklerdeki Babamız'a terk ederek mezarlıktan ayrıldık.

Sessizce yürüyorduk. Babam yolumuzun üstündeki manavdan, "Tıpkı bizim Heredan'ın incirine benziyor" diyerek kabukları yer yer çatlamış mor kavak inciri, az ötedeki kuru yemişçiden de, "Anan çok severdi" açıklamasıyla biraz dut kurusu satın aldı.

Birini sağ, diğerini sol eliyle tuttuğu iki dolu keseye yürürken, deminki açıklamasını yeterli bulmamış olacak ki, bıyığının altından zar zor duyduğum, kendi kendine konuşmasını sürdürdü:

"Ananın canı için bunları *hokecaş* niyetine dağıtalım..."

Şişli'nin arka sokaklarından Feriköy'deki bodrum katındaki dairemize doğru yol alırken, babam önde, ben arkasından yürüyorduk. *Hokecaş*, yani hayrat dağıtıcaktık, sokakta fakir fukara arıyorduk.